

Ведь хорошо известно: оставленное в прошлом нераскаянное зло бросает свою чудовищную тень и на будущее.

В заключение считаю важным сказать следующее. Пройдя философскую марксистскую школу, я хорошо понимаю, как могут расчеловечивать человека идеология и политика. Сказать, что это для меня *tabula rasa*, я никак не могу. И тем не менее, из всего своего опыта я вынесла такой урок. Нет такой ситуации, даже в условиях Холокоста, а тем более во всей остальной жизни, когда бы человек не имел возможности проявить себя человеком, если у него есть на это установка и душевные силы. С другой стороны, потерять человеческий облик можно в самых комфортных условиях, только захоти. И вот, я прихожу к убеждению, что у каждого человека, каких бы взглядов и какого бы вероисповедания он ни придерживался, к какому бы народу и времени ни принадлежал, меняются только формы проявления его человечности, а сама суть остается. Если человек хочет остаться человеком, он им останется. Если же такого желания, такой установки у него нет - при любых внешних обстоятельствах он способен расчеловечиться до такой степени, что и представить страшно. На самом деле, обращаясь лицом к Абсолюту, живой образ и подобие коего в нас, мы стоим перед ним не группой, не партией, не коллективом, а каждый – один на один, и таким, каков он есть. Отсюда и проистекают вопросы вины, ответственности, толерантности – всего того, о чем мы говорили на этой нашей встрече.

Чепелєва Н.В.

Київ

Інститут психології імені Г.С. Костюка

НАПН України

РОЗВ'ЯЗАННЯ СМИСЛОВИХ ЗАДАЧ ЯК ЧИННИК САМОПРОЕКТУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ

Однією із ключових характеристик зрілої особистості є здатність до індивідуального осмислення себе та

навколишнього, самоконструювання, самопроектування. Внутрішні передумови для цього створюються можливістю особистості усвідомлювати себе одночасно суб'єктом власної життєвої активності, по суті, автором власного життя та об'єктом персональних спостережень та трансформацій, тобто героєм, персонажем життєвої історії.

Самопроектування ми розглядаємо як здатність особистості діяти, виходячи із власного задуму, проекту відносно свого майбутнього та власної особистості, яка є вагомим чинником здійснення життєвих планів та намірів. Воно базується на інтерпретації та осмисленні попереднього особистого і соціокультурного досвіду шляхом занурення у соціокультурний дискурсивний простір та на створенні власного смислового простору, що є вагомим чинником розвитку особистості. По суті це породження нового контексту життя, яке задає нові вектори особистісного розвитку, що базуються на відкритості новому досвіду [9].

Мета самопроектування – сформувані особистісний проект розвитку, що передбачає створення життєвої стратегії, програми, обрання життєвої перспективи, а також засвоєння способів забезпечення особистісного зростання та втілення їх як в особистісному проекті, так й у проекті власного життя. Ідеальний проект бажаного розвитку будується самою особистістю на основі власного життєвого та узагальненого соціокультурного досвіду. Він є базисним центром смислоутворення, що дозволяє вибудувати життєві стратегії та сформувані плани, перспективи і програми особистісного розвитку та втілити їх у життєвих практиках.

Самопроектування тісно пов'язане із розвитком особистості, є його необхідною складовою і передбачає самодетермінацію, на противагу зовнішній детермінації, яка забезпечує соціальний розвиток індивіда. Самопроектування як вагомий чинник розвитку особистості передбачає звернення до власних спогадів, когнітивних зразків власних атрибутів та до теорій «Я» [2]. Причому останні по суті інтегрують попередні складові, забезпечуючи провідні особистісні зміни, що лежать в

основі реалізації особистісного проекту. При цьому самопроєктування вимагає від особистості створення власних моделей розвитку та власних поглядів на динаміку змін, а не орієнтації на готові моделі майбутнього, які пропонує соціум.

Таким чином, у процесі розвитку особистість бере на себе відповідальність за власне життя, стаючи не лише його автором, а й творцем самої себе. Авторство, що базується на процесах інтерпретації та реінтерпретації життєвого досвіду, передбачає створення проекту «Я» та постійне його відображення, перевизначення, добудовування у дискурсі, насамперед в автонаративах, які, асимілюючись у смисловий простір особистості, створюють неповторну життєву історію. Це, у свою чергу, передбачає постійну інтерпретацію, осмислення особистістю власних життєвих ситуацій, подій, своєї поведінки в них та відтворення результатів цих процесів у наративних текстах. Саме так створюється наративний простір, який за допомогою процедур інтерпретації трансформується у смисловий простір особистості. Авторство і є показником зрілої особистості, що осмислила себе, власний життєвий досвід та створила на цій основі свій особистісний проект і здатна розвиватися у напрямі реалізації цього проекту.

Особистісний проект можна тлумачити як осмислену версію людського буття. Будучи втіленим у дискурсивній формі, він дає можливість особистості усвідомлювати себе, власний досвід, розкривати власні сенси. Реалізація такого проекту дає можливість людині не тільки самореалізуватися у соціумі, а й визначити шляхи власного розвитку у тому напрямі, який здається їй у даних соціокультурних та життєвих умовах найбільш прийнятним, таким, що відповідає власним цілям та завданням. Іншими словами, обраний проект стає «смисловою домікантою», базисним центром смислоутворення, визначаючи значимість усього, що відбувається з людиною, та відкриваючи перспективи подальшого особистісного зростання.

Таким чином, особистісний проект передбачає: 1) створення «задуму себе», тобто конструювання Я-можливого, або Я-бажаного, або ж Я-ідеального; 2) створення схеми або

сюжету подальшого життя і себе в ньому; 3) реалізацію цього задуму шляхом вибудовування бажаної, передбачуваної ідеальної історії власного життя або плану, за яким втілюватиметься задум, а також конструювання власної ідентичності, адекватної власному задуму. Проект базується на соціокультурних зразках, а також на наявній в особистості концепції себе і свого життя, яка, з одного боку, задає зміст проекту, з іншого – вибудовує обмеження задуму та можливостей його реалізації[9].

При цьому, створюючи власний особистісний та життєвий проекти, людина ставить перед собою «задачу на смисл», у процесі розв'язання якої створює власну ментальну модель світу і самої себе, вибудовує власні життєві стратегії. Інакше кажучи, самопроектування – це завдання для самої особистості (насамперед, завдання на смисл), у процесі розв'язання якого людині слід осмислити себе, власну життєву ситуацію та перспективу, переглянути свою позицію у ціннісно-смилових координатах, не лише інтерпретуючи та реінтерпретуючи свій життєвий досвід, а й саму себе.

Отже, важливу роль у процесі як життєвого, так й особистісного самопроектування відіграють задачі, які ставить перед собою особистість. Ці задачі попервах запозичуються із соціуму, але у процесі життя та власного розвитку людина може їх перевизначувати та довізначувати, реконструюючи таким чином як власні уявлення про зовнішню та внутрішню реальність, так й результати інтерпретації і ре інтерпретації особистого досвіду.

Спіраючись на ідеї Ю.І. Машбиця про перевизначення та до визначення учінневих задач [6], під перевизначенням задачі на смисл, котру ставить перед особистістю соціум, ми будемо розуміти зміну її структури з метою адаптації задачі до власної психічної реальності без зміни її внутрішнього сенсу та без усвідомлення необхідності внутрішніх змін, спрямованих на саморозвиток.

У свою чергу, довізначення задачі на смисл – це привнесення особистісного сенсу у задачу, що залежить як від

об'єктивних, так й від суб'єктивних чинників. Такий особистісний смисл базується на розумінні та інтерпретації особистого досвіду, а процес довизначення задачі веде до трансформації смислового простору особистості, спонукаючи її до самозмін, саморозвитку, самопроекування.

При цьому, зважаючи на той факт, що функціональне призначення проектування полягає у створенні ідеальних моделей об'єктів [6], у процесі самопроекування може багаторазово змінюватися зміст ідеальних або бажаних моделей Я та власного життя залежно як від зовнішніх, так й від внутрішніх чинників. Причому згідно нашої концепції ці моделі є переважно дискурсивними.

Основними моделями особистісних проєктів, на нашу думку, є наратив (як замислення себе, створення власної ідеальної історії) та тезаурус (як створення ідеальної, особистісно неповторної картини світу). Розглянемо як діють ці моделі у процесі засвоєння основних життєвих цілей і задач, які ставить перед собою особистість, спираючись на соціокультурні стандарти.

Якщо говорити про наратив, то у процесі перевизначення смислових задач змінюється лише зовнішня структура Я-тексту, тобто інакше компонується події, деякі вилучаються, інші, навпаки – додаються та стають ключовими у той чи інший період життя, але внутрішня (смилова) структура тексту залишається незмінною.

У процесі довизначення трансформується внутрішня (смилова) структура тексту про себе. Наратив трансформується у тезаурус, котрий можна визначити як різновид внутрішнього дискурсу, що передбачає ментальну подію (зміну картини світу у свідомості людини) [4]. У цьому випадку людина починає відчувати себе автором власного життя. Можна припустити, що трансформація досвіду у тезаурус сприяє самопроекуванню.

Гіпотетично можна припустити також, що перевизначення смислових задач формує наративне уявлення про своє минуле, теперішнє та майбутнє життя, а довизначення – тезаурусне, створюючи рухливий смисловий простір, в якому

викристалізується майбутня особистість. Саме на його основі вибудовується екзистенційний досвід особистості, який спрямовує весь хід розвитку людини та здійснює його ціннісно-смыслову регуляцію.

Як зазначає В.В. Знаков, у тезаурусі особистості представлено людське буття, осмислене та засвоєне нею [1], тобто досвід не просто проінтерпретований та реінтерпретований, а й зрозумілий людиною. При такому розумінні суб'єкт відповідає собі на запитання, що відрізняються від запитань, які виникають при наративному способі осмислення досвіду. Вони спрямовані не стільки на з'ясування того, що відбулося (або, що можливо відбуватиметься – Н.Ч.) та як саме це відбувалося, скільки на те, що це значило для розуміння, які суб'єктивні сенси і цінності були актуалізовані [1]. Тобто тут мова йде про справжнє смыслове розуміння, що базується на діалогічній взаємодії не лише з навколишнім світом, а насамперед з самим собою.

Розглянемо докладніше особливості самопроекування особистості на різних етапах розвитку, базуючись на основних характеристиках прийняття та розв'язання життєвих та смыслових задач, що постають перед людиною на різних етапах розвитку.

Згідно Д.О. Леонтьєву [3] є декілька вимірів розвитку. У першому людина виступає як біологічна одиниця, такий розвиток є універсальним, і його результатом є морфологічне та функціональне дозрівання, яке дозволяє оптимально пристосуватися до навколишнього. На нашу думку, – це досеміотичний рівень розвитку людини, тут ще немає потреби у символізації, яка є однією з основних психологічних потреб людини, [5], немає знакового опосередкування власної діяльності та розвитку. Дискурси на цьому рівні задаються ззовні, причому вони є нормованими згідно тієї чи іншої соціокультурної епохи.

Другий вимір розвитку – соціальний, результатом якого є соціальний індивід і те, що можна назвати базовою особистістю. За В.М. Розіним, соціальний індивід – це людина, що належить

до певної культури і діє відповідно до її основних реалій[7]. Така особистість не створює власний «Я-текст», а запозичує тексти, міфи, сценарії тощо із соціокультурного оточення. Вона ще не є автором, а, скоріше читачем соціокультурного дискурсу та навіть його плагіатором. Тому базова особистість не створює власні життєві та особистісні проекти, а користується тим, що їй пропонують соціум і культура. На цьому рівні немає також саморозвитку, а є розвиток, що визначається основними соціокультурними інститутами – сім'єю, школою, ЗМІ тощо.

На цьому рівні розвиток особистості визначає фундаментальний дискурс (В. М. Розін), який виступає у ролі соціальної норми й сприймається людиною як сама реальність. Приймаючи певний фундаментальний дискурс, особистість починає діяти в його межах, вводячи у них будь-який матеріал і власні дії та вчинки. Засвоюється фундаментальний дискурс через соціальні дискурсивні практики, до яких належать освіта, засоби масової інформації, мистецтво, професійні заняття, образ та стиль життя тощо. Ці дискурси задають також сценарії поведінки, а також життєві та особистісні проекти.

Таку особистість можна назвати особистістю конформістського типу [5], якій нічого більше не потрібно: є біологічні нужди та соціальні ролі, вона цілком задоволена життям у цих двох вимірах, третього для неї просто не існує. Людина пливе за течією, тобто будує життя адаптивним чином. Коли ж на перше місце виходять психологічні потреби, тоді перед людиною постає питання про сенс життя, вона починає будувати образ майбутнього, що дає їй могутню опору для опосередкування свого життя у вигляді життєвих цілей, смислів, завдань і відкриває шлях до переходу на наступний, особистісний рівень розвитку.

На думку С. Р.Мадді, універсальними психологічними потребами людини є потреби у символізації, уяві та судженні [5]. Якщо у людини наявні усі ці потреби, то вона налаштована аналізувати, інтерпретувати та реконструювати власний досвід, категоризуючи, трансформуючи та оцінюючи його, що, у свою чергу відкриває шляхи до виходу на третій, особистісний рівень

власного розвитку. Це, у свою чергу, спонукає людину до самовиховання, самоосвіти, саморозвитку – усіх процесів, що лежать в основі як життєвого, так й особистісного самопроекування.

У цьому випадку, як зазначає Д.О. Леонтьєв, сама особистість стає чинником свого розвитку, хоча відбувається це далеко не в усіх. Особистісний рівень розвитку, на відміну від перших двох, не є обов'язковим, він, скоріше, факультативний [3]. Задачі, що розв'язуються тут, – не обов'язкові, не нормативні, а факультативні, насамперед – це задачі на смисл.

Якщо на другому етапі розвитку смислові орієнтації людини великою мірою зумовлені виховними впливами та характеристиками середовища, то на третьому рівні визначальну роль у породженні смисложиттєвих орієнтацій починає відігравати самовиховання, самоосвіта та власна активність суб'єкта. Умовою цього є, насамперед, розвиток у людини здатності до самостійної постановки задач власного розвитку, не приймаючи пасивно задачі, що ставить перед нею соціум, а перевизначаючи та довизначаючи їх відповідно до власного життєвого та особистісного проєктів. Мета розвитку у цьому випадку – власний життєвий шлях, побудова власної траєкторії розвитку.

Отже, як вже зазначалося, якщо на другому рівні розвитку особистість є читачем, інтерпретатором «тексту життя», який базується на сімейних оповідях, легендах, міфах, чужих біографіях тощо, то на третьому (його можна назвати авторським) рівні особистість стає творцем власного тексту, власної біографії, базуючись не лише на інтерпретації соціокультурних дискурсів, а насамперед на їх розумінні.

На відміну від інтерпретації як процесу «накидання смислу на текст» за допомогою відповідних інтерпретаційних схем, котрі почасти запозичуються ззовні (із культури, соціального оточення, минулого досвіду взаємодії з оточуючим тощо), розуміння – чисто внутрішній процес. Воно базується на смислових трансформаціях власних смислових схем, розширенні власного смислового простору, створенні нових

смислових схем та утворень, переосмисленні як самого себе, так й власної соціокультурної ситуації, власного життя та власної особистості.

Можливим стає таке розуміння тільки у діалозі з самим собою, з Іншим, соціумом та культурою за допомогою соціокультурних та індивідуальних дискурсів, що сприяє розширенню та зміні внутрішнього контексту особистості через взаємодію з контекстом зовнішнім. При цьому для людини як особистості поряд з контекстом минулого важливу роль відігріє контекст майбутнього, який можна тлумачити як процес смислоутворення минулого через майбутнє.

З поняттям авторства, яке є характерним на третьому рівні розвитку тісно пов'язане поняття автономії та самодетермінації особистості. Як зазначає Д.О. Леонт'єв, автономія та самодетермінація потрібні людині для того, щоб орієнтувати свою поведінку у просторі можливого. Якщо все причинно зумовлено, то автономія особистості позбавлена практичного сенсу, зазначає дослідник. І навпаки, якщо ми визнаємо простір можливого, то без ідеї самодетермінації не обійтися, тому що перетворення можливого у дійсність відбувається лише через недетермінований (точніше, самодетермінований) вибір та рішення суб'єкта. Коли людина протиставляє своє свідоме рішення механізмам, що спрацьовують автоматично, вона вводить у регуляцію своєї життєдіяльності нові, вищі принципи регуляції та організації власної діяльності та переходить на новий щабель розвитку [3].

Як зазначають Дж. Капра та Д. Сервон, люди ставлять перед собою два види цілей – цілі оцінки та цілі розвитку. Перші передбачають перевірку або підтвердження певної особистісної характеристики. Люди, що мають цілі розвитку, прагнуть набувати або розвивати певні особистісні якості [2]. На нашу думку, люди, що орієнтуються на цілі оцінки, великою мірою залежать від думки оточуючих та на відповідність власної особистості зовнішнім стандартам. Тому при інтеріоризації соціальних задач на смисл вони, як правило, орієнтуються на їх перевизначення, з тим щоб підігнати себе до існуючого у

соціумі стандарту. Хоча, слід зазначити, що для проектування будь-яких змін без розгляду типових соціальних і діяльнісних контекстів не обійтися. Якщо люди чогось не вміють, вони не побудують того, що вимагає даного незнайомого ним уміння [8].

Спираючись на викладені вище положення, можна припустити, що основними стратегіями реалізації особистісного проекту є стратегії стабільності і розвитку. Перша базується на цілях оцінки і перевизначенні основних життєвих задач і передбачає засвоєння проектів і стандартів їх реалізації, які пропонує соціум, таких, що відповідають типовому для тієї чи іншої культури життєвому плану та вимогам до особистості, здатної його реалізувати. Друга – спирається на цілі розвитку та довизначення основних життєвих задач, які пропонує особистості соціокультурне середовище.

Нами було виділено три види особистих проектів, базуючись на вимірах розвитку особистості, запропонованих Д.О. Леонтєвим, – біологічному, соціальному та особистісному [3].

Соціально-орієнтований проект, що виникає на другому рівні особистісного розвитку (рівні соціалізації). Такі проекти засвоюються у процесі первинної соціалізації, задаючи суб'єкту деяку спільну, прийняту в даній культурі систему категорій, за допомогою яких він має структурувати та вимірювати подієвий плин власного життя. Кожна соціалізована людина знає, як повинне будуватися та перебігати її життя, які типові події мають у ньому відбутися, очікує на їх появу й включає у свій майбутній життєпис.

Особистісно-орієнтований проект є унікальним для кожної людини, що досягла особистісного рівня розвитку. Такі проекти пов'язані з активізацією процесів самоінтерпретації та саморозуміння та задають свій, неповторний для кожної людини вектор розвитку і лінію особистісних трансформацій. Хоча, безумовно, ці проекти є результатом глибокого осмислення соціокультурних реалій та передбачають усвідомлення власних можливостей та власних обмежень.

Альтернативний проект. Це коло імовірно-значимого, що складає найбільш творчу частину життя, в якому задумуються ідеальні шляхи саморозвитку, обираються бажані стратегії самореалізації. Таким чином, альтернативний проект готує майданчик для свого нового старту від «Я-наявного» до «Я-іншого» (Б.Д. Ельконін). Такі задуми (можливо, їх можна визначити як мрії) зазвичай не проговорюються вголос, а формуються у внутрішньому смислового простору особистості.

Отже, самопроекування можна тлумачити як процес збагачення й трансформації смислового простору особистості, що відбувається у результаті розуміння та інтерпретації індивідуального досвіду, який узагальнюється на основі внутрішніх інтенцій особистості та структурується під впливом цілей, мотивів та намірів людини, а також спирається на соціокультурні концепти, що організують особистісний досвід.

Як вже зазначалося, особливості побудови особистісних проектів на різних етапах розвитку людини мають свою специфіку. Зокрема, на першому, біологічному, етапі особистість діє за нормативними проектами, що задаються дорослими. На другому – соціальному, запозичує проекти, що задані соціокультурним простором. І лише на третьому, особистісному етапі з'являється здатність до створення власних проектів, що дозволяють вибудовувати траєкторію власного життя і власного розвитку.

Розглянемо докладніше особливості самопроекування особистості на різних етапах розвитку, базуючись на основних характеристиках прийняття та розв'язання життєвих та смислових задач, що постають перед людиною на різних етапах розвитку. Як вже зазначалося, такі задачі великою мірою запозичуються у культурі та трансформуються залежно від вікових та індивідуальних особливостей людини. У випадку смислового перетворення культурних сенсів, а також перевизначенні та довизначенні зразків розв'язання життєвих задач, що пропонуються культурою, виникають особистісні новоутворення, які свідчать про формування у людини того чи іншого життєвого та особистісного проектів.

Характерним для молодшого шкільного віку, на нашу думку, є опора не на смислові, а саме на життєві задачі, що постають перед дитиною у процесі соціалізації. На цьому етапі розвитку дитина в основному занурена у соціокультурні дискурси, які надаються дорослими. Здатність до створення складних дискурсів тільки починає зароджуватися. Можна припустити, що у цьому віці виникає, насамперед, здатність до приймання та породження наративів, у змісті яких можуть відображатися результати перевизначення тих чи інших життєвих задач. Смыслових трансформацій досвіду ще немає (та й не може бути), є лише певне переструктурування культурних зразків, які надаються соціумом. Основне новоутворення у цьому віці – розвиток наративної компетентності як здатності сприймати наративи та породжувати власні, що базуються на особистому досвіді дитини – школа, стосунки із вчителями, однолітками, батьками тощо.

У підлітковому віці відбувається розвиток здатності до довізначення основних життєвих задач та поява на цій основі власне смислових задач. Відбувається цей процес великою мірою у результаті внутрішнього смислового конфлікту, пов'язаного з характерним для цього віку розвитком самосвідомості. З'являється потреба у саморозумінні, котра й стимулює формування особистісних сенсів та створення на цій основі власних життєвих та особистісних проєктів. Суттєво розширюється репертуар дискурсивних практик підлітка, що також веде до розвитку здатності до самопроєктування. Основним новоутворенням цього віку є розвиток дискурсивної компетентності як здатності особистості засвоювати зовнішні дискурси, досить успішно здійснювати власні дискурсивні практики, а також вести внутрішній діалог як важливий засіб саморозуміння.

В юнацькому віці як і у дорослому, багато що залежить від того, на якому рівні за Д.О. Леонтьєвим [3], знаходиться людина – соціальному або ж особистісному. Інакше кажучи, якщо перед юнаком постає запитання «Ким бути?», але не з'являється запитання «Яким бути?», то він у своєму розвитку зупинився

на соціальному рівні. У цьому випадку юнак орієнтується на зовнішні зразки, відображені у соціокультурних дискурсах, і на життєві (кар'єра, гроші, оточення, сім'я тощо), а не на смислові задачі. Причому у процесі розв'язання цих задач в основному відбувається їх перевизначення, смислова сфера майже на задіяна. Основний проект у цьому випадку – життєвий, який може трансформуватися лише у зовнішній, а не у внутрішній (смисловій) структурі. Якщо ж для юнака основним завданням стає саморозвиток як умова успішного розв'язання життєвих задач, то він починає створювати смислові особистісні проекти, активно задіюючи до визначення таких задач, ставлячи перед собою, у першу чергу, задачі на смисл та орієнтуючись на власний внутрішній діалог (особистісний дискурс) і на діалог із значимими дорослими. Основним новоутворенням у першому випадку (соціальний рівень розвитку) стає професійне самовизначення, у другому – особистісне, на базі якого формується й професійне.

Для дорослого віку характерним є втілення життєвих та особистісних проектів, а також їхня трансформація, коригування та смислова перебудова. Це стає можливим за умови переходу дорослого на особистісний рівень розвитку (що не є обов'язковим) та за наявності сформованих дискурсивних практик (інтерпретації, розуміння, діалогу тощо) і розвиненої на попередніх етапах розвитку дискурсивної компетентності. Якщо ж дорослий не переходить на особистісний рівень розвитку, то результатом цього є особистісна стагнація та незадоволеність життям, яка у похилому віці сприяє ще й розвитку гострого страху смерті.

Таким чином, самопроекування можна тлумачити як здатність особистості діяти за власним задумом, проектом, планом. Воно базується на інтерпретації та осмисленні попереднього особистого та соціокультурного досвіду, що здійснюється шляхом занурення у соціокультурний дискурсивний простір та створення власного смислового простору, який виступає як вагомий чинник особистісного зростання.

Література

1. Знаков В.В. Теоретические основания психологии понимания многомерного мира человека. *Вопросы психологии*. 2014. № 1. С. 16–29.
2. Капрара Дж., Сервон Д. Психология личности. Санкт-Петербург : Питер, 2003. 640 с.
3. Леонтьев Д.А. Личностное измерение человеческого развития. *Вопросы психологии*. 2013. № 3. С. 67–80.
4. Луков Вал. А., Луков Вол. А. Методология тезаурусного подхода : стратегия понимания. *Знание. Понимание. Умение*. 2014. № 1. С. 18–35.
5. Мадди С.Р. Смыслообразование в процессе принятия решений. *Психологический журнал*. 2005. Том 26. № 6. С. 87–101.
6. Машбиц Е.И. Психолого-педагогические проблемы компьютеризации обучения. Москва : Педагогика, 1988. 192 с.
7. Розин В.М. Личность как учредитель и менеджер «себя» и субъект культуры. *Человек как субъект культуры*. Москва : Наука, 2002. С. 42–112.
8. Розин В. М. Дискурсы и понятия среды, а также как можно помыслить современную образовательную среду. *Мир психологии*. 2013. №4. С. 58-70.
9. Самопроекування особистості у дискурсивному просторі : монографія Н. В. Чепелева, М. Л. Смульсон, О. В. Зазимко, С. Ю. Гуцол [та ін.] ; за ред. Н. В. Чепелевої. К. : Педагогічна думка, 2016. 232 с. URL : <http://lib.iitta.gov.ua/704560/> (дата звернення : 13.02.2019).

Швалб Ю.М

Д.психол.н., проф..

КНУ ім. Тараса Шевченка

КУЛЬТУРНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ВИТОКИ ФОРМ ОСВІТИ

Проблематика зв'язку культури й освіти з різним ступенем інтенсивності обговорюється вже років 300, якщо не більше. Після епохи Просвітництва, яка, по суті, задала проектне бачення цього зв'язку, її актуалізація була пов'язана з переживанням криз – або освіти, або культури. Мабуть, єдине виключення становить школа Л.С.Виготського, у рамках якої